

УДК 882.6

А.М. СЯРОВА

АД ЗМЕСТУ ДА ФОРМЫ: АСАБЛІВАСЦІ АДЛЮСТРАВАННЯ РЭЧАІСНАСЦІ Ў ПАДЗЕЙНА-РАЗГОРНУТЫХ АПАВЯДАННЯХ 20 – 30-х гг. XX ст.

У 20 – 30-я гг. XX ст., калі даўно ўжо існавала трывалая традыцыя еўрапейскага рамана, у беларускай літаратуры толькі пачынае складвацца падмурак эпічнага адлюстравання рэчаіснасці ў буйных пражайтных формах. У гэты час на першым плане знаходзілася апавяданне, якое пераважала над іншымі пражайтнымі жанрамі. Апавяданне гэтага перыяду прадстаўлена разнастайнымі жанравымі мадыфікацыямі¹: сцэнкамі з натуры, мініяцюрай, побытавым абразком, бытавымі абразкамі-супастаўленнямі, абразкамі-сукупнасцямі ў межах аднаго твора, фельетонам, бытавой навелай, імпрэсіяй, апавядальнай гісторыяй і інш. Асноўныя тэмы беларускай прозы, як і наогул еўрапейскай літаратуры той пары, – адлюстраванне вялікага гістарычнага павароту ў лёсе народа, разбурэнне старога, нараджэнне і фарміраванне новага ладу. Ідэйна-тэматычныя падмуркі твораў вымагалі адпаведнай жанравай структуры, канкрэтнай кампазіцыі твораў, а таксама стылёвай іх арганізацыі. Проза пач. XX ст. імкнулася выходзіць за межы «малых» форм. Таму для літаратуры таго часу своеасаблівай пераходнай мадыфікацыяй было падзейна-разгорнутае апавяданне².

У адрозненне ад беларускай і ўкраінскай літаратур руская літаратура мела дастаткова трывалыя традыцыі аповесці і рамана яшчэ задоўга да акрэсленага тут перыяду, аднак у савецкі час у ёй таксама «былі творы невялікага аб'ёму з устаноўкай на вельмі шырокі змест: апавяданне або кароткая аповесць А.Г. Малышкіна «Падзенне Дайра» (1923) – такая ж спроба адродзіць гераічны эпас, як аповесць А.С. Серафімовіча «Жалезная плынь» (1924). Падзейна-разгорнутае апавяданне 20 – 30-х гг. у рускай літаратуры прадстаўлена, акрамя названых раней твораў, напрыклад, «На вернай сцяжыне» А. Вясёлага, «Спешны фрахт» Б. Лаўранёва, «Падпаручнік Кіжэ» Ю. Тынянава, «Старажытнасць» М. Зарудзіна, «Зялёная лямпа» А. Грына, «Кілім-самалёт» А. Бяляева і інш.

Ідэйна-тэматычны змест, формаўваральная і стылёвая арганізацыя беларускіх і рускіх падзейна-разгорнутых апавяданняў мала чым адрозніваліся, бо ва ўмовах савецкай рэчаіснасці, асабліва ў 30-я гг., калі палітыка беларусізацыі змянілася супрацьлеглай тэндэнцыяй, нацыянальныя рысы літаратуры паступова страчва-

¹ Паводле вызначэння А.М. Макарэвіча, «жанравыя мадыфікацыі – гэта вынік своеасаблівага двухпланавага бачання рэчаіснасці пісьменнікам: успрыняцця і асэнсавання яе ўласнай Я-свядомасцю і пераўвасобленай (Я-свядомасцю мяркуемага літаратурнага героя). <...> Жанравая мадыфікацыя з яе сэнсава- і структураўтваральнымі асаблівасцямі з'яўляецца востравам злучэння рэальнай і пераўвасобленай свядомасці пісьменніка» [3, с. 21-22].

² Падзейна-разгорнутае апавяданне – жанравая мадыфікацыя, характэрнымі рысамі якой з'яўляюцца шырыня падзейнага адлюстравання, псіхалагічная напоўненасць, сэнсавая разгорнутасць, кампазіцыйная разгалінаванасць; падрабязна аб названай жанравай мадыфікацыі ў беларускай прозе пач. XX ст. («рэалістычны ўзровень»): [2, с. 126-159]. У 20 – 30-х гг. XX ст. падзейна-разгорнутыя апавяданні былі характэрны для беларускай, рускай, ўкраінскай літаратур: у беларускай літаратуры гэта, напрыклад, «Бондар» З. Бядулі, «Крывавы вір» Я. Коласа, «Маці» Я. Нёманскага, «Кашміровая хустка» І. Грамовіча, «Ядвісін дуб», М. Лынькова, «Тамашы» М. Гарэцкага, «На граніцы», «Радасць жанчыны» К. Чорнага, «Ворагі», «Пачатак шчасця» М. Зарэцкага; ва ўкраінскай літаратуры: «Бальшавікі», «Сярод сумётаў» І. Мікіценкі, «Святягоры» Івана Ле; рускай літаратуры: «Ісанка» В.В. Верасаева, «Свежы вецер» В. Шышкова, «Дамашнія багі» М. Прышвіна, «Камендант порта» А. Грына і інш.

ліся. Акрамя таго, у гэты перыяд завяршыўся працэс стварэння адзінай пісьменніцкай арганізацыі Беларусі, што таксама паўплывала на працэс станаўлення сэнсаўтваральнага і стылёвага падабенства ў праявітых літаратурных тэкстах, якія вызначаліся жанравай аднастайнасцю, зніжэннем іх мастацкай якасці.

Формаўтваральныя пласты падзейна-разгорнутых апавяданняў 20-х і 30-х гг. выконвалі розную функцыянальную ролю ў сэнсаўтваральнай і стылёвай сістэме. Структурныя і стылёвыя асаблівасці твораў названай жанравай мадыфікацыі 20-х і 30-х гг. вынікалі са спецыфікі індывідуальна-мастацкага асэнсавання рэчаіснасці іх аўтарамі. Пры гэтым адбываўся працэс узаемаўплываў са сферы індывідуальна-мастацкага і грамадска-мастацкага; гэты працэс неадназначна ўплываў на развіццё жанру апавядання. У ім, з аднаго боку, адбывалася сэнсаўтваральнае і формаўтваральнае ўзвышэнне ў адпаведнай стылёвай абалонцы, з другога – спрашчэнне на ўзроўнях зместу, формы і стылю. Такое спрашчэнне прыводзіла не да ўніверсальнасці стылёвага, фармальнага і сэнсаўтваральнага пластоў жанравай мадыфікацыі, а да адпаведных схем і штампаў у яе межах.

У 20-я гг. пісьменнікі праз раскрыццё складаных чалавечых характараў імкнуліся паказаць сутнасную неадназначнасць падзей, якія ўплывалі на змены як у грамадскай свядомасці, так і свядомасці асобных людзей. Героямі падзейна-разгорнутых апавяданняў 20-х гг. становяцца прадстаўнікі розных (часам варожых) сацыяльных пластоў грамадства з рознымі (а то і палярнымі) ідэйнымі поглядамі, што надае творам сацыяльную заостранасць, дэманструе грамадскія супярэчнасці, якія з'яўляюцца яркай адметнасцю эпохі (Міхалка / Тамаш і яго жонка Варка – «Тамашы» М. Гарэцкага; Гуторскі і яго папленнікі / Ніна, Купрыянаў, Заруба – «Ворагі» М. Зарэцкага; дзед Патап / Грыша – «Крывавы вір» Я. Коласа, Рыгор / Міхась – «Маці» Я. Нёманскага і інш.). Вобразам прадстаўнікоў розных грамадскіх колаў звычайна надаецца аднолькава важнае значэнне ў раскрыцці ідэйна-мастацкага зместу твора. Рэалістычнасць, фактуальная аголенасць, мастацкая падрабязнасць, псіхалагічная напоўненасць даюць магчымасць чытачу адчуваць сябе ўдзельнікам падзей.

На жаль, падзеі 30-х гадоў, негатыўна адбіўшыся на працэсе мастацкага адлюстравання, звужалі магчымасці вобразнага выяўлення і даследавання рэчаіснасці. Спрашчэнне складанай карціны рэальнага жыцця, свядомае абвастрэнне супярэчнасцей паміж героямі, носьбітамі супрацьлеглых грамадскіх ідэй, паказ сацыяльных канфліктаў, за якімі часта знікалі жывое жыццё сучасніка і сапраўдныя праблемы, асабістыя трагедыі людзей, – вось адметнасці падзейна-разгорнутых апавяданняў 30-х гг. Адбывалася прыкметная палітызацыя пісьменніцкай пазіцыі, ідэалагізацыя зместу твораў. Вобразы ў літаратуры гэтага часу маюць абавязковую сацыяльную афарбоўку, пры тым піянеры, камсамольцы, камуністы – абавязкова станоўчыя героі, а вось тыя, што не прымалі савецкі лад жыцця па нейкіх прычынах, абавязкова паказваліся як ворагі, злачынцы (шпіён – «Макарка Навак» Я. Коласа, Гарміза – «Арыніна перамога» Я. Коласа, Хведар, Уладзік Падольскі, Мікола Міцюк – «Ружовіўся ўсход» І. Грамовіча, Зыгмунд – «Ядвісін дуб» М. Лынькова і інш.). Сістэма вобразаў у падзейна-разгорнутых апавяданнях 30-х гг. спрыяе ўжо не столькі раскрыццю сутнасці грамадска-сацыяльных з'яў, колькі садейнічае прапагандзе новых ідэалаў, якія ўсхваляліся ў савецкім грамадстве. Напрыклад, у апавяданні М. Лынькова «Аб чалавечым сэрцы» паказваецца вобраз камісара, які ўсёй сваёй істотай падтрымлівае класавую салідарнасць і партыйную ідэйнасць, аднак агульчалавечыя каштоўнасці не з'яўляюцца чымсьці важным для яго. Паказаны толькі тыя якасці, якія відавочна цаніліся ў савецкім грамадстве, аднак жа яны не адпавядалі хрысціянскай маралі, што ўвайшла ў свядомасць беларуса яшчэ задоўга да рэвалюцыі і стварэння савецкай дзяржавы і схавана жыла ў гэтай свядомасці ў новы час. Падобнае літаратурнае спрашчэнне

назіраецца ў творчасці Я. Коласа. Апавяданне «Макарка Навак» вызначаецца рафінаванасцю сюжэта, характары ў ім павярхоўныя, прыёмы іх раскрыцця не дазваляюць прасачыць псіхалогію чалавека, вобразы надуманыя, характарызуюцца толькі паводле сацыяльнай прыналежнасці.

У падзейна-разгорнутых апавяданнях 30-х гг. традыцыйна выкарыстоўваецца рэтраспекцыйны спосаб адлюстравання рэчаіснасці, але у адрозненне ад апавяданняў 20-х гг., калі рэтраспекцыі былі сродкам выяўлення прычынавыніковых сувязей, тут яны выконваюць іншую ролю: надаюць сюжэту большую сацыяльную заостранасць, рэзка супрацьпастаўляюць прадстаўнікоў «новага» і «старога» свету. Мінулае паўстае змрочным, поўным пакут для людзей рабоча-сялянскага паходжання (лёт Арыны – «Арыніна перамога» Я. Коласа, Ядвісі – «Ядвісін дуб» М. Лынькова і інш.).

У 30-я гг. аўтары «малых» форм таксама, як і ў 20-я гг., надавалі ўвагу падрабязнаму апісанню падзей, але псіхалагічны стан герояў так дэталёва ўжо не перадаваўся. Наогул падзейна-разгорнутыя апавяданні 30-х гг. не вызначаюцца такой псіхалагічнай напоўненасцю, як апавяданні 20-х гг., дзе псіхалагічнае напружанне не знікала разам з развязкай сюжэта, а трансфармуюцца, пашыралася ў сьвядомасці рэцыпіента. Дзеянне ў апавяданні 30-х гг. заканчваецца развязкай, якая прадугледжвае або выкрыццё ворагаў савецкай улады, або перспектыву «светлай» будучыні для прадстаўнікоў рабоча-сялянскага асяроддзя.

У літаратуры 30-х гг. адбывалася спрашчэнне карцін жыцця: складаныя і супярэчлівыя ўмовы грамадскай рэчаіснасці пэўным чынам прадвызначалі формаўтваральныя і стылёвыя асаблівасці твораў і звужалі магчымасці вобразнага даследавання рэчаіснасці. Аднак характарызаваць падобныя творы толькі як павярхоўныя ў сэнсаўтваральных адносінах – гэта значыць стаць на ўсё той жа шлях схематызму, аднабаковасці ў літаратуразнаўчых ацэнках. Кожны асобны твор таго часу «патрабуе» ўважлівага яго прачытання ў формаўтваральным і стылёвым кантэксце як твораў асобнага пісьменніка, так і прозы таго перыяду ўвогуле.

Падобную заўвагу адносна аднаго са спосабаў прачытання ўкраінскай літаратурнай прадукцыі 20-х гг. робіць украінская даследчыца С. Паўлычка, якая сцвярджае, што творы гэтага перыяду патрабуюць спецыфічнага чытання, бо палітычны ўціск нараджаў асабістую цензуру. «Дваякасцю характарызаваўся панаваўшы пралетарска-камуністычны дыскурс <...>. Спачатку пралетарскі дыскурс меў дзве схемы: 1. Адназначнасці – калі тэкст цалкам адпавядаў намерам аўтара ці аўтараў. 2. Дваякасці – калі тэкст захоўваў падтэкст, які не сыходзіўся з афіцыйна дэклараванымі намерамі аўтара ці аўтараў» [4, с. 174 – пераклад з украінскай мовы – А.С.].

Апавяданне як жанр перажывала ў 30-я гг. мастацкія трансфармацыі: спрашалася яго формаўтваральная і стылёвая сістэма. Аднак такое спрашчэнне не ва ўсіх выпадках было сэнсава адназначным. Іншы раз форма твора сведчыла не пра спосаб асэнсавання рэчаіснасці, а хутчэй пра спосаб яе адлюстравання. Так, напрыклад, падзейна-разгорнутыя апавяданні 30-х гг. Я. Коласа ў формаўтваральным і стылёвым кантэксце яго творчасці ў цэлым сведчаць пра ўтрыраванасць адлюстравання новай рэчаіснасці. Вобразы-штампы, формы-калькі, адпаведная лексіка – гэта, на наш погляд, своеасаблівыя сродкі дасягнення эфекту такога стылёвага ўтрыравання. Спрощаныя форма, стыль і змест такіх падзейна-разгорнутых апавяданняў, як «Макарка Навак», «Арыніна перамога», «Кінахроніка» – гэта сведчанне сутнасці формы, стылю і зместу праяў новага жыцця. Калі ў заходняй літаратуры форма і змест твораў акрэсленага перыяду яскрава выяўлялі разгубленасць, глыбокае перажыванне пісьменнікамі ўсеагульнага крызісу, знішчэння асноў, на якіх грунтвалася жыццё, страты традыцыйных каштоўнасцей, ранейшых ідэалаў, перш за ўсё гуманізму, то ў савецкай краіне песімізм (хоць падстаў

для песімізму было не менш, чым у Заходняй Еўропе) як філасофія не суадносіўся з камуністычнай ідэалогіяй. У беларускай літаратуры 30-х гг. песімізм старэйшага літаратурнага пакалення быў апасродкаваны: схаваны ў кантэксте плакатнасці і агітацыйнасці. У той жа час знешне падобная формаўтваральная і стылёвая арганізацыя твораў пісьменнікаў маладога пакалення, выхаванага на новых ідэалах і шчыра верыўшага ў іх, зразумела, выкарыстоўвалася якраз для культывацыі савецкай ідэалогіі ў свядомасці чытача (падзейна-разгорнутыя апавяданні «Ружовіўся ўсход», «Кашміровая хустка» І. Грамовіча, «Ядвісін дуб», «Аб чалавечым сэрцы» М. Лынькова і інш.). Агульныя дэструкцыйныя працэсы грамадства садзейнічалі пашырэнню дэструкцыйных схільнасцей творчых асоб (у дадзеным выпадку пісьменнікаў), што ў сваю чаргу адбівалася на мастацкай якасці іх твораў. Такім чынам, структурная і стылёвая арганізацыя падзейна-разгорнутых апавяданняў 20–30-х гг. ХХ ст., з аднаго боку, залежала ад спецыфікі асэнсавання прататыпнай рэчаіснасці аўтарамі, з другога – знаходзілася пад непазбежным уплывам грамадска-палітычных працэсаў, што адбываліся ў краіне.

ЛІТАРАТУРА

1. Литературная энциклопедия терминов и понятий / Под ред. А.Н. Николюкина. Ин-т науч. информации по общественным наукам РАН. – М.: НПК «Интелвак», 2003. – 1600 стл.
2. **Макарэвіч А.М.** Праблема жанравых мадыфікацый у беларускай прозе XIX – пачатку ХХ ст.: Манаграфія. – Выд-ва Магілёўскага дзярж. ун-та імя А.А. Куляшова, 1999. – 332 с.
3. **Макарэвіч А.М.** Ад формы ўспрыняцця да формы адлюстравання (жанравыя мадыфікацыі беларускай прозы пачатку ХХ стагоддзя) // Кулешовские чтения. Материалы научно-практической конференции: Тезисы докладов. – Могилев, 2001.
4. **Павличко С.** Дискурс модернізму в українській літературі: Монографія. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1999. – 447 с.

SUMMARY

In the sphere of word-building, semantic and stylistic organization of the event-developed stories of 30-ies, in comparison with the works of 20-ies, there was a tendency of genre and stylistic monotony, that was a step back in the development of a narrative genre. However images-stamps, tracing forms, appropriate vocabulary often became a peculiar means of attaining the effect of stylistic and semantic exaggeration. The simplified form, style and contents of many event-developed stories of the 30-ies is the evidence of the essence of form, style and contents of the new life manifestation.